

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

סדר נושא ונשוא

במשפטים הפותחים במלות אשר, כאשר, ש, כש, מש, לכש.

(מחתימת המשנה עד סוף תקופת הגאונים)

א. פתיחה.

בחלקו הקודם של סקר זה («לשונונו לעם» ק"צ, תמוז תשכ"ח) סוכם, כי בשלושת אלפים ומאתיים המשפטים הטפלים, שבראשם אחת מן המלות אשר, כאשר, ש, כש, לכש, מכש, הנמצאים במקורותינו מראשית התנ"ך עד חתימת המשנה, נוהגים שלושה כללים של סדר נושא ונשוא:

כ ל ל א': נשוא, שהוא פועל בזמן עבר או בזמן עתיד, יבוא קודם, ואחר כך יבוא הנושא.

- (1) אשר שלח יוסף (בר' מה, כז).
- (2) עד שיבוא אליהו (שקלים ב, ה).

כ ל ל ב': אם הנשוא הוא פועל בבינוני, יבוא הנושא קודם, ואחר כך הנשוא.

- (1) כאשר אדוני דובר (כמד' לב, כז)
- (2) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן (פאה א, א)

כ ל ל ג': המלות מש, לכש באות תמיד מחוברות לנשוא, שבא קודם, ואחר כך יבוא הנושא.

דוגמות : 1) משחרב בית המקדש (סוכה ג, יב).

2) לכשירצה רבן גמליאל (עזויות ז, ז).

מספר היוצאים מן הכללים הנ"ל קטן מאוד (48 לעומת 3228, בערך אחד וחצי למאה).

בפרק זה נסקור את כללי סדר נושא ונשוא, הנוהגים במשפטים הטפלים הנ"ל בספרים, שחוברו בזמן שאחרי חתימת המשנה עד סוף תקופת הגאונים.

ב. מסכתות קטנות (ע"פ דפוס צנטרל, ורשה)

במסכתות הקטנות נמצאים מאתיים ושמונים ואחד משפטים טפלים כנ"ל.

180 משפטים	(1)	אבות דרבי נתן
" 24	(2)	מסכת סופרים
" 65	(3)	מסכת שמחות
" 12	(4)	דרך ארץ רבה
<hr/>		
281		ס"ה

גם בהם נוהגים שלושת הכללים של סדר נושא ונשוא, שנקבעו בפתיחה לעיל.

יוצאים מן הכללים ארבעה, והם :

שניים, שבהם הנושא בא, בניגוד לכלל א', לפני הנשוא
ל ש ם ה ד ג ש ה :

1) שאהרן ובניו נתקדשו (אדר"ג א, ב)

2) שהשבת קדמה לישראל (סופרים י"ג, י"ד)

אחד, ג"כ בניגוד לכלל א' —

ל ש ם ה ק ב ל ה :

(3) כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים, כך בהמתן היו חסידות (אדר"ג ח, ח)

ומשפט אחד, שאין לו הסבר, ובו הנשוא, שהוא פועל בבינוני, בא לפני הנושא בניגוד לכלל ב' :

(4) שמעלה עליו הכתוב¹ (אדר"ג ד' א)

ג. פ ס י ק ת א ד ר ב כ ה נ א

(מהדורת שלמה בובר, דפוס ראם, וילנה, תרכ"ח)

בפסיקתא דרב כהנא נמצאים שלוש מאות ושלושים ושלושה משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים הכללים, שנקבעו לעיל.

יוצאים מן הכלל רק שני משפטים, שבהם הנושא בא, בניגוד לכלל א', לפני הנושא

ל ש ם ה ד ג ש ה :

(1) שהעולם הוקם עמו (א, ק)

(2) שאחיו יפרה וירבה (ט, צ"ג)

ד. מ ד ר ש ת נ ח ו מ א ה ק ד ו מ

(מהדורת שלמה בובר, הוצאת ספר, ניו-יורק, תש"ו)

בחיבור זה יש למעלה מאלף וארבע מאות משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים שלושת הכללים, המובאים לעיל.

1. [נראה, שמעלה עליו הכתוב" מטבע קבוע הוא. במשנה

(אבות ג, ז—ח) הוא בא בראש המשפט העיקרי, בלא שי"ן — ע"א.]

יוצאים מן הכללים עשרים ואחד, מהם עשרה משפטים, שבהם הנושא קודם לנושא לשם הדגשה מיוחדת של הנושא:

- (1) שאף הבהמה קלקלה מעשיה (נח י"ח)
- (2) אפילו בשעה שהקב"ה כעס על סדום (וירא ו')
- (3) ללמדך שהרבה יסורין באו עליו (מקץ י"ב)
- (4) שהיה יעקב אבינו סבור, שיהודה הרג את יוסף (ויגש י')
- (5) לפי שהקב"ה אמר לנביא (בשלח ט')
- (6) אלא ששנאת ישראל קדמתו (בלק י"א)
- (7) שאפילו אדם יעלה לשמים (ואתחנן ו')
- (8) שמשנה נטל גדולה לעצמו (קרח י"ט)
- (9) ללמדך שבשבת נכבשה יריחו (מסעי ד')
- (10) היו סבורים, שדוד צווה להרגו (מסעי ט')

ושלושה משפטים, שהנושא קודם בהם לנושא לשם הקבלה:

- (11) שישראל עמדו לפני הר סיני ולא יכלו לשמוע, ומשה לא ניזוק (ויקרא א')
- (12) שאהרן נתרפא מיד, ומרים לאחר שבוע ימים (מצורע ו')
- (13) שכל כלי ביהמ"ק גלו לבבל, אבל שערי ביהמ"ק במקומן נגזזו (בהעלותך י"ד)

וארבעה משפטי מושא²:

2. משפטי מושא הם משפטים המובאים ממקום אחר בסדרם המקורי (נושא ונושא) והנהפכים למשפטי מושא טפלים על ידי תוספת תיבה בראשם, כעין: מגיד ש, מלמד ש, מניין אתה אומר ש וכדומה. לדוגמה: על הפסוק „והאלהים יענו בקול“ אומר המדרש (תנחומא

- (14) ומנין שאותם זקנים שעלו להר נשרפו³ (בהעל' כ"ז)
 (15) ומנין שהנביאים נקראו מלאכים (שלח א')
 (16) ומנין שאף הקב"ה אמר להם (חוקת ל"ו)
 (17) ומנין שהבאר הודיעה (חוקת מ"ז)

וארבעה משפטים יוצאים מן הכלל, שאין להם

הסבר (חריגים):⁴

- (18) כשהקב"ה פרע מהם, (וישלח ח')
 (19) כשהקב"ה ברא את האדם (תזריע ח')
 (20) שכן שלמה סידר בתפלתו (במדבר ג')
 (21) כיון שנותן הדיין לבו על השוחד (שופטים ז')

הקדום, שמות כ"ב): "היה הקול יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים וכו'", ובמדרש שמות רבה (ה, ט) הוא שואל: "מנין שהקול נהפך לקולות הרבה".

3. למעלה באותו פרק (בהעלותך כ"ז) כתוב: זקני ישראל שעלו להר סיני... נשרפו כשנתאוו תאוה. ואחר כך הוא שואל: "ומנין שאותם זקנים שעלו להר נשרפו?" (ועיין "לשונונו לעם" ק"צ, תמוז תשכ"ח, עמ' י"א וי"ב).

4. "חריגים" אני קורא ליוצאים מן הכלל, שאין להם הסבר. בספרי המדרש עסקו במשך הדורות מעתיקים, מהדירים ומדפיסים רבים ושונים, על כן נפלו בספרים האלה שיבושים. לצערנו, אין לנו מהדורות מדעיות של כל ספרי המדרש. בכמה מקומות השתדלתי למצוא את הטקסט הנכון ע"י השוואת קטעים בספרים שונים או בדפוסים שונים. לא תמיד הצלחתי בואת, וכך נשארו כמה חריגים, שאין להם הסבר.

ה. בראשית רבה

(מהדורת תיאודור-אלבק, תרס"ג)

בו יש למעלה משבע מאות משפטים טפלים כנ"ל, ונוהגים בהם הכללים המובאים לעיל.

יוצאים רק שלושה משפטים לשם הדגשה:

- (1) מפני שהשכינה דיברה עמהם (כ, ג) ⁵.
- (2) שאף הכתובים דיברו בדאות (מת, יח) ⁶.
- (3) שאף השבטים דיברו דברים בדויים (ק, ח).

ו. ויקרא רבה

(מהדורת מרדכי מרגליות, ירושלים, תשט"ז)

בו שלוש מאות ושלושים משפטים טפלים כנ"ל, ונוהגים בהם שלושת הכללים המובאים לעיל.

יוצאים רק שלושה משפטים:

- (1) אחד לשם הדגשה:
שאף עכן היה עמהם (ט, א).
ושניים חריגים (שאין להם הסבר):
שמושה אמר לאהרן (ז, א).
שאוהב המקום את ישראל ⁷ (שם).

5, הגרסה בתלמוד: הואיל ודיברה עמהם שכינה (בכורות ח ע"א)

6. הגרסה במקום אחר: שדיברו הכתובים דברי בדאות (ויקרא

רבה ט, ט).

7. [במהדורת ברלין תרכ"ו: שאהב המקום ... — ע"א].

ז. איכה רבתי

(ורשה, תרע"ט)

בה מאה וחמישים משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים
שלושת הכללים האמורים.

יוצאים מן הכללים שלושה משפטים לשם הדגשה:

- (1) גלוי וידוע לפניך, שיעקב עבדך אהבני אהבה רבה (פתיחה כ"ד).
- (2) הכל מידים שנבוכדנצר היה אחד מהם (פתיחה ל').
- (3) דומה שהקב"ה ביטל אותה גזרה⁸ (פתיחה ל"ג)

ח. שיר השירים רבה

יש בו מאתיים וחמישים משפטים טפלים כנ"ל, ונוהגים
בהם הכללים המפורשים בפתיחה לעיל.

יוצאים שלושה משפטים; שניים מהם לשם הדגשה:

- (1) דומה רבנו שמלאכי השרת העלו לך את האבן (א, ד).
 - (2) לפי שכל השבטים עבדו עכו"ם (יפה רעיתי א').
- ומשפט אחד חריג:

(3) שאוהב האיש לאשתו (אביאך ד').

ט. קהלת רבה

בו קרוב למאתיים משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים
שלושת הכללים המפורשים בפתיחה.

יוצאים שלושה משפטים חריגים:

- (1) והוא שמלכת שבא אמרה לו (א, א).

8. ברשב"ם, ב"ב קכא ע"ב, הנוסח הוא: "אמרו: ביטל

הקב"ה אותה גזרה".

(2) בשעה שהולך אדם⁹ (ד, ח).

(3) שעושה אדם (ח, טו).

י. רות רבה

בו כשבעים משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים הכללים

האמורים לעיל.

יוצאים שניים :

אחד לשם הדגשה :

(1) מלמד שאף הקב"ה הסכים עמו (ד, ח).

ואחד חריג :

(2) כיון שרואה אדם (ה, ט).

יא. אסתר רבה

בו יש מאה משפטים טפלים כנ"ל, ובהם נוהגים הכללים

המפורשים לעיל.

יוצאים שני משפטים לשם הדגשה :

(1) אלא שגלגל חמה חזר (ג, א).

(2) שכל השבטים נולדו בחוץ לארץ (ז, ז).

יב. דברים רבה

(מהדורה עם פירוש א"א הלוי, ירושלים 1963)

יש בו מאתיים ושבעים משפטים טפלים כנ"ל, ובהם

נוהגים הכללים האמורים בפתיחה.

9. [בכמה מן ה"חריגים" הנושא הוא אדם הסתמי — ע"א.]

יוצאים חמישה משפטים:

שלושה לשם הדגשה:

(1) כיון שפורש אדם ממנה (ב, יח).

(2) שאף אהרן דיבר (ו, יא).

(3) שמלאכי השרת נתאוו לה (ז, ט).

ואחד משפט מושא:

(4) ולמה זכה משה, שהקב"ה נתעסק עמו (יא, ז).

ואחד חריג:

(5) כשמתכנסין מלאכי השרת (ב, יד)¹⁰.

י.ג. שמות רבה

(מהדורה כנ"ל, ירושלים 1959)

בו למעלה משבע מאות משפטים טפלים כנ"ל, ובהם

נוהגים הכללים האמורים לעיל.

יוצאים עשרים ושלושה.

תשעה לשם הדגשה:

(1) בשרו, שישראל הקרויים צאן ימותו במדבר (ב, ד).

(2) לפי שיוסף מסרה ללוי (ה, ב).

(3) שיעקב מסר את הסוד ליוסף (ה, יג).

(4) לפי שמשה ואהרן לקחו שניהם (יא, ה).

(5) לפי שהקב"ה אמר לו (יב, ה).

10. [המחבר בדק את הדוגמאות מדברים רבה גם במהדורה

המדעית של ש' ליברמן ולא מצא בה שינוי לעניין הנידון כאן.]

- (6) שבעל צפון כינס על ישראל כל האריות (טו, טז).
 (7) לא תעלה על דעתך, שיעקב לחם ושמלה בלבד שאל (יט, ד).
 (8) שהבריונים שלו גינו אותם (ל, יח).
 (9) שאחיו של יוסף מכרוהו (מב, ג).

ושלושה לשם הקבלה:

- (10) שהרועים השליכונו למים והוא הוציאנו... (א, לב).
 (11) בנים שאבותם ברכו אותם (טו, כז).
 (12) וכל הדברות הוא אמרם, חוץ משנים שהקב"ה אמרם (מב, ח).

שמונה משימות:

- (13) אתה למד, שמשה מלך (א, ח).
 (14) ומנין שאהרן היה מתנבא להם (ג, טז).
 (15) שכן אתה מוצא, שמשה נשבע ליתרו (ה, ד).
 (16) מנין שהקול נהפך לקולות הרבה (ה, ט).
 (17) מכאן אתה למד, שחשבון היה על כל אחד (ה, יח).
 (18) ואל תתמה על זה, שהקב"ה קידש את ישראל (טו, כד).
 (19) מלמד, שאף המעוברות, שהיו ראויות לילד, הפילו (יו, ה).
 (20) מכאן, שהשבטים נקראו עבדים (מד, י).

ושלושה חריגים:

- (21) וכיון שמכירין בהם המצרים (א, יב).
 (22) ובשעה שמגיע זמנן (כג, טו).
 (23) בשעה שצועקים ישראל לפניו (לב, ט).

יד. פרקי דרבי אליעזר

(הוצאת ורשה, 1852)

יש בו כמאתיים והמישים משפטים טפלים כנ"ל, ובהם
נוהגים שלושת הכללים המפורשים לעיל.
יוצאים ארבעה משפטים.
שניים לשם הדגשה:

- (1) שהנפש ניתנה מן השמים (ל"ד).
- (2) שהעושר דחה מהם יראת שמים (ל"ד).
- ושניים משפטי מו שא :
- (3) ומנין שהקב"ה ירד (כ"ד).
- (4) ראה משה, ששבט לוי לא נשתתף (מ"ד).

טו. ספר יוסיפון

(מהדורת גינצבורג, ברדיטשוב, תרע"ג)

בו יש קרוב לארבע מאות משפטים טפלים כנ"ל, ובהם
נוהגים הכללים האמורים לעיל.

יוצאים רק שני משפטים לשם הדגשה:

- (1) ואני, כאשר קולך יעיד עלי (עמוד 172, עמודה ש"מ, שורה י"ט)
- (2) אשר אילי הקודש נלחמו בעדך (עמוד 268, עמודה תקל"ב, שורה י"ט).

טז. ספר הישר

(הוצאת בנימין הרץ, ברלין, ה' תרפ"ג)

יש בו למעלה מארבע מאות משפטים טפלים כנ"ל,
ובהם נהגים הכללים דמפורשים לעיל בלי כל יוצא מן
הכלל.

י. תנא דבי אליהו

(הוצאת מאיר איש שלום, וינה, תרס"ב)

בו יש למעלה מארבע מאות משפטים טפלים כנ"ל,
ונוהגים בהם הכללים המפורשים לעיל.

יוצאים מן הכללים שמונה משפטים:

משפט אחד לשם הדגשה:

(1) שהקב"ה השווה את כבודו (פרק כ"ה).

ואחד לשם הקבלה:

(2) כשם שהקב"ה קרא את נפשו אלהים אמת, אף אני איני משבחיו

אלא באמת (פרק ח)

ושני משפטי מושא:

(3) מלמד שדרך ארץ קדמה לכל (פרק א)

(4) ומנין שהתורה נמשלה בה (זוטא א).

וארבעה חריגים:

(5) לפי שכל מצוות שעושה אדם בעוה"ז (פרק ג)

(6) שיושב הקב"ה ומחלק (פרק טו)

(7) ומתוך שהקב"ה ראה (פרק טז)

(8) שמשלם להם הקב"ה (פרק יח).

יח. לקח טוב (על בראשית)

(הוציא לאור שלמה בובר, וילנה, תרמ"ד, ודעת בובר היא,

שחובר בסוף המאה האחת עשרה)

יש בו למעלה מארבע מאות משפטים טפלים כנ"ל,

ונוהגים בו הכללים האמורים לעיל.

יוצאים ארבעה עשר משפטים, מהם :

שישה לשם הדגשה :

- (1) לפי שהארץ עדיין לא נתגלתה עד יום שלישי (א, ח)
- (2) שזכות אברהם עמדה להם (י"ב, ח)
- (3) שאף הכתוב שונה (י"ח, י"ג)
- (4) אברהם ויצחק, שזכותם עמדה לו (כ"ח, י"א)
- (5) אעפ"י שבנימין נולד בדרך (מ"ח, ג')
- (6) אלא שיעקב הוסיף אחד (מ"ד, י"ט)

אחד לשם הקבלה :

- (7) אעפ"י שרבי אמר משעת יצירה, אמר לו אנטינוס משעת יציאה (ח', כ"א)

שישה משפטי מושא :

- (8) מלמד שהמים עלו מאליהם (כ"ט, י')
- (9) מלמד שהמקום העירו (ל', ט"ז)
- (10) למדנו שהמלאך נתמלא אבק (ל"ב, כ"ו)
- (11) הודיע שהמלאך נתאבק עמו (ל"ג, י')
- (12) מלמד שזכותה גרמה לה (ל"ה, ח')
- (13) להודיעך, שהתורה לא ניתנה לטיפשין (מ"ט, ד')

ואחד חריג :

- (14) שהמלאך כבר אמר לו (ל', ל"ט)

מיון וסיכום

שם המקור	משפטים תקינים	לשם הדגשה	לשם הקבלה	משפטי מושא	חריגים	ס"ה יוצאים
תנ"ך	1078	5	5	2	--	12
משניות	700	--	3	2	3	8
ספרי	700	5	--	7	1	13
מכילתא	350	--	--	10	--	10
ספרא	400	--	--	5	--	5
מסכתות קטנות	281	2	1	--	1	4
פסיקתא דר' כהנא	323	2	--	--	--	2
תנחומא קדום	1400	10	3	4	4	21
בראשית רבה	700	3	--	--	--	3
ויקרא רבה	330	1	--	--	2	3
איכה רבתי	150	3	--	--	--	3
שיר השירים	250	2	--	--	1	3
קהלת רבה	200	--	--	--	3	3
רות רבה	70	1	--	--	1	2
אסתר רבה	100	2	--	--	--	2
דברים רבה	270	3	--	1	1	5
שמות רבה	700	9	3	8	3	23
פרקי דר' אליעזר	250	2	--	2	--	4
יוסיפון	400	2	--	--	--	2
ספר הישר	400	--	--	--	--	--
תנא דבי אליהו	400	1	1	2	4	8
לקח טוב	400	6	1	6	1	14
ס"ה	9862	59	17	49	25	150

יט. מן המיון והסיכום אפשר לראות:

א. בתשעת אלפים ושמונה מאות ושישים ושניים המשפטים הטפלים, שבראשם אחת מן המלות אשר, כאשר, ש, כש, מש, לכש, הנמצאים במקורות שלנו מראשית התנ"ך ועד סוף תקופת הגאונים, נוהגים שלושת הכללים של סדר נושא ונשוא, המובאים לעיל בפתחה.

ב. במשפטים, שיש בהם הדגשה מיוחדת של הנושא (59), או הקבלת הנושא עם נושא אחר (17), יבוא הנושא בראש. גם כאשר הנושא הוא פועל בזמן עבר או בזמן עתיד.

ג. משפטי מושא, היינו משפטים עצמאיים ממקום אחר, הנהפכים למשפטי מושא טפלים על ידי תוספת נושא בראשם, דינם כדין דיבור ישיר, וסדר נושא ונשוא בהם כמו במשפט המקורי.

א. מספר כל היוצאים מן הכלל הוא 150 לעומת 9862 תקינים (בערך 1,5% או חמישה עשר לאלף), ואולם מספר החריגים שאין להם הסבר הוא רק 28, שהם פחות משלושה לאלף.

ה ע ר ת ה מ ע ר כ ת :

ודאי אפשר להוסיף ולבדוק במדרשים ובכתבי הגאונים, שלא הובאו בחשבון בסקירתו המדויקת של המחבר. אך מסתבר, שאף הממצא באלה לא ישנה את הסיכום ומסקנתו.